

GERGELY ANDRÁS
(1946–2021)

Hatalmas, átfogó tudás és nagyvonalú, elegáns előadás. Ezek a kezdőszavak, ha a kortárs magyar történettudomány egyik kimagasló egyéniségére, a tudós és tanár Gergely Andrásra emlékezünk.

1975-ben találkoztam vele először. Szabad György mutatta be fiatal tanítványát az általa irányított tudományos diákkör tagjainak. A professzor e gesztussal is igyekezett összekapcsolni a köréje gyülekező egyetemisták és kutatók több nemzedékét. Annyiban sikerrel, hogy bár hosszú évtizedek teltek el azóta, ez a hol lazább, hol szorosabb szakmai-baráti kapcsolattartás azóta is működik azok között, akik az iskola-teremtő mester munkásságának szemléleti hatásához a vele való személyes tanítványi-munkatársi együttműködés, idővel a barátság élményét is hozzákapcsolhatták. Köztudomású, hogy e körnek kiemelkedő tagja volt Gergely András, aki az 1970-es évek végén – Szabad hívására – első munkahelyéről, az MTA Történettudományi Intézetéből „visszatért” az ELTE BTK Új- és Legújabb kori Tanszékére, mi több, egy negyedszázadra szobatársak is lettek szeretve tisztelt professzorával.

Hamarosan átvette a diákkör vezetését, melynek magam akkor titkári posztját töltöttem be – így azóta követhettem közelről pályája, sorsa alakulását. Számos alkalommal élvezhettem rendkívül világos, a lényegét kivételesen jó érzékkel kiemelő előadói stílusát, amelyben a fölényes anyagkezelésnek és a háttérstruktúrák revelatív átvilágításának élményét szórakoztató anekdoták sora fűszerezte. Baráti körben pedig istenadta történetmesélő tehetsége olyan mesteri, sőt művészi fokon vegyült a poénokat villámgyorsan fölszikkasztató, hol derűs és simogató, hol fanyar és csipkelődő humorral, mi több, a sokszor önmagát sem kímélő iróniával, hogy az utóbbi évtizedekben akárhányszor olvasok a híres nagy európai szalonvilág és társasági élet központi figuráiról, nevezetes kedvenceiről, ők mindig „gergelyandrásos” hanghordozással, gesztusokkal, az ő társalgási profizmusával jelennek meg előttem.

Orvoscsalád gyermekeként, Szegeden nőtt fel, könyvek és jóbarátok identitásformáló környezetében, amely valamiképp meg tudta őrizni a polgári életforma és értékvilág étoszát a változó keménységű pártállami diktatúra hétköznapjaiban. A történelemtudomány felé komolyabban a *Ki miben tudós?* középiskolai vetélkedő országos második helyezettjeként fordult – a részleteket elmesélte abban a remek életrajzi interjúban, amelyet Pelyach István készített vele az *Aetas* hasábjain (33. [2018] 3. sz. 186–193.). Az egyetemen a történelem mellett filozófiát hallgatott, ami megalapozta majdani eszmetörténeti vizsgálódásainak magas minőségi szintjét és széles szemléleti horizontját. Könnyen és gyorsan tanult nyelveket: legelőbb a németet (mainzi ösztöndíjának is köszönhetően), később az angolt, de megismerkedett a holland nyelvvel is – ennek azután nemcsak történészként, de

majdan diplomataként is nagy hasznát vette. Az adjunktus, a docens és a professzor, a kandidátus és az akadémiai doktor 2012-ig az ELTE, majd azt követően a Károli Gáspár Református Egyetem keretei között foglalkozott hallgatóival; utóbbi intézményben a Történettudományi Doktori Iskola megalapítói közé tartozott és annak később vezetője is lett. 2014-től a Veritas Történetkutató Intézet dualizmus kori osztályát is vezette.

Miközben az 1970-es évektől folyamatosan gyarapodott gazdag kutatói életműve, csatlakozott azokhoz az értelmiségi csoportosulásokhoz, amelyekről a kor és pályatárs irodalomtörténész, Szegedy-Maszák Mihály azt írta: a 20. század utolsó harmadában kísérletet tettek a magyar kultúra átalakítására. Barátaival együtt a fiatal történész is részt vett a régi *Mozgó Világ* folyóirat szerkesztésében (1981–1983), amelyet szabadelvű szellemisége miatt azonban hamarosan betiltott a pártállami cenzúra. A csoport tagjai azután majd mindnyájan szerepet vállaltak a diktatúra lebontása és a demokratikus jogállam kiépítése folyamatában, így Gergely András számára is természetesen alakult némi „kitérő” a tudományostól a politikai pálya felé. Belépett a Magyar Demokrata Fórumba, a Külügyminisztérium főtitkáráként kiemelkedő adminisztratív tehetségét kamatoztatta, majd fontos diplomáciai megbízást kapott: nagykövetségként a fajvédő apartheid rendszer összeomlása és az új világ vajúdása idején képviselte hazánkat a Dél-Afrikai Unióban (1992–1994). Már említett holland nyelvtudása nemcsak itt, a búrok földjén segítette munkáját, de második diplomáciai kiküldetése idején is, amikor hollandiai nagykövetségünket irányította (1999–2002). Már Humboldt-ösztöndíjasként nagyszerű nemzetközi szakmai kapcsolatokat épített ki, amelyeket diplomata pályáján is tovább szélesített.

A Széchenyi-kutatásnak még ma is mérvadó alapműve – fél évszázaddal (!) a megírása után – Gergely András bölcsészdoktori disszertációja: *Széchenyi eszmérendszerének kialakulása* (1972). Ekkor jegyezte el magát élete egyik nagy témájával, amelyhez újra és újra visszatért, hogy addigi eredményeit újabakkal gyarapítsa. A „legnagyobb magyar” neveltetésének, műveltsége alakulásának, az olvasmányélmények és a személyes tapasztalatok impulzusaiból a világgép és a gondolatrendszer kifermálódásának, majd az egyéniség megérésével mindezek szilárd identitássá alakításának bravúros bemutatása ma is a grófról rajzolható szellemi portrék fundamentuma. Az utóbbi évtizedek során a társadalomtudományokban lezajló kritikai („posztmodern”) fordulat hatására azután – amelyben a nyelv- és irodalomtudomány játszotta a vezető szerepet – kedvet kapott ahhoz, hogy három évtized után visszatérjen Széchenyihez, és elsősorban az író alakját, nyelvét, beszédmódjait, önértelmező szerepformálásait alkossa újra, teli briliáns mikroelemzések sorozatával a „gazda” és a „polgár” figurájától a naplók és a naplóírás pszichológiailag roppant érzékeny analíziséig, vagy éppen *A kelet*

népe érvanyagában a vallási motívumok funkcionális használatának úttörő kimutatásáig. Aligha véletlen, hogy a Kalligram Kiadónál megjelenő *Széchenyi István* (Pozsony 2006.) kötet gyakorolta a kortárs „széchenyista” irodalomból a legjelentősebb hatást arra a fiatal irodalmárokból, eszmetörténészekből és közgazdászokból álló csoportra, amely pár éve a *Hitel* erőteljes újraértelmezésére tett eredményes kísérletet (*Jólét és erény. Tanulmányok Széchenyi István Hitel című művéről*. Szerk. Hites Sándor. Bp. 2014.).

A Széchenyi-kutatás azonban nem áll magában: Gergely András kezdettől fogva átfogóbb keretben vizsgálta főhőse korszakának alapkérdéseit. Ezzel kapcsolatban – az említett interjúban – Pelyach István érdeklődésére így válaszolt: „Amikor egyszer Szabad Györgytől megkérdeztem, hogy mivel foglalkozik, kissé frivol módon azt válaszolta, hogy van egy nagy témája, a magyar polgári átalakulás. Az én életművem is ebbe a témakörbe illeszthető.” Ennek megfelelően több ízben készített az egész 19. századot áttekintő írást (például az IKVA Kiadó *Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek* sorozatában ő írta a *Magyarország története (1790–1918)* kötetet, [Bp. 1990.]), de e téren a legjelentősebb vállalkozása kétségkívül az új egyetemi tankönyv vonatkozó kötetének szerkesztése volt (emellett írt is bele), amely két kiadásban is megjelent előbb a Korona, majd az Osiris Kiadónál (*Magyarország története a 19. században*. Bp. 1998., 2005). Kutatott résztémáinak felsorolása természetesen lehetetlen, csupán a pólusokat jelezhetjük egy-egy kötetel. A rendi ellenzékiesség érvkészletében is jelen lévő vámpolitikai sérelmeknek immáron korszerű, az 1840-es években a magyar és a birodalmi érdekek egyeztetésére törekvő újrafogalmazását mutatta be elsősorú kismonográfiájában: *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fiumei vasút* (Bp. 1982). A dualizmuskori sajtóviszonyok elemzése mellett pedig az Osztrák–Magyar Monarchia korszakát Szász Zoltánnal együtt foglalta össze népszerű, de szakmailag igényes munkájában: *Kiegyezés után* (Bp. 1978).

Témaválasztásainak a Széchenyi-kutatáshoz hasonló méretű, másik legjelentősebb csoportja a „nagy év” történetét helyezte fókuszába. Ezzel is foglalkozó tanulmányait előbb 1987-ben (*Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*), majd 2001-ben (*1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből*) adta közre. Ez utóbbi előszavában említette: „úgy gondoltam, hogy az eseménytörténetileg feltárt, kiváló munkákkal folyvást gazdagodó 1848-as tárgyú kutatásokkal nem szükséges foglalkoznom: ha vannak kérdéseim, azokra a régebbi és újabb munkákban megtalálom a választ. Az évek múltán derült ki számomra, hogy az 1848-as forradalmak történetéből főként a nemzetközi összefüggések, az eszme- és jogtörténeti problémák milyen széles köre vár még feldolgozásra.” Pályájának így lett jelentős témavonulata az ide köthető írások sorozata, melyek közül külön említendőek

az István nádor személyiségét és szerepeit földolgozó, teljesen hiánypótló kis-monográfiája (*Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye*. Bp. 1989.) és a Frankfurt–Budapest politikai érdekközösséget, ennek felismerését, a német egyesítésre vállalkozó parlamenttel való kapcsolatfelvételt megvilágító vagy a nemzetközi visszhangból a porosz és a hollandiai vonatkozásokat bemutató tanulmányai. Az elvégzendő munka méreteivel kapcsolatban mosolyogva emlegette baráti körben a forradalmi idősakkal foglalkozó idősebb pályatársakat idéző, remek adomát, Spira György szavait Urbán Aladárhoz: „Aladár, Neked könnyű, Te csak a ’48-cal foglalkozol, de nekem ott van a ’49 is!”

Műfaji sokoldalúsága folytán része volt a társadalomtörténetírásnak az utóbbi évtizedekben zajló fölívelésében is, így többek között Szeged lakossága polgárosodásáról és a településkultúra változásáról is értekezett. Tanulmányai jelentek meg Kossuth Lajosról, Eötvös Józsefről, Deák Ferencről, Batthyány Lajosról, ifj. Andrassy Gyuláról, de Németh László és Szekfű Gyula, továbbá Hanák Péter és Szabad György vitáit is elemezte. Érdekelte a sajtótörténet és a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásának hazai útja, továbbá a nagy közjogi konstrukciók, államrendszerek átalakulása is. Legutóbbi terveiről pedig így beszélt az *Aetas*-ban: „van egy nagy témám, és ez a magyar liberalizmus története. Ezt Kecskeméti Károly lényegében jól megírta a reformkorra nézvést. Nekem 1848-tól 1918-ig kellene megírnom, és ez hatalmas feladat. Ma nem jó hívó szó a liberalizmus, talán szitokszó is lett, pedig számomra egyértelműen pozitív a konzervativizmussal szemben. Arra a magyar liberalizmusra gondolok, amely érvényesült 1848-ban, hatott 1860-ban, a kiegyezés után, a Szabadelvű Pártban 1875 után egészen 1918-ig. Élő áramlat volt, noha sokszor vegyült a konzervativizmussal. Ezeket a szálakat kellene kibogozni, s ebbe beletartozik természetesen a Szabadelvű Párt, a Függetlenségi Párt története is.”

Az egyre súlyosabban kibontakozó betegség azonban már nem tette lehetővé, hogy ezt a szép tervét beváltsa, és a valóban grandiózus témát újabb nagyszerű monográfiában feldolgozza. Némi iróniával vegyítve, de értékelte a társadalmi-állami elismeréseket, kitüntetések, még inkább a két szép tanulmánykötetet, amellyel barátai, pályatársai és tanítványai az ELTE-n és a Károlin meglepték. A családi örömök mellett ugyanakkor súlyos bánatokkal is meg kellett küzdenie. De ha meglátogattam a Szamóca utcai lakásban, és megtárgyaltuk a világ dolgát, időnként odahallatszott a fogaskerekű jellegzetes csikorgása, és föl-fölcattant halk nevetése, ahogyan az éppen szobán forgó, cégéres ostobaságot kommentálta. Így telt el a délután, és a Széchenyi-hegy oldalára lassan leszállt az alkony.

Csorba László